

Т.В. Дядик, канд. екон. наук, доцент
С.В. Писаренко, канд. с.-г. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія

ОБСЯГИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Рослинництво є комплексною галуззю сільського господарства, а її продукція становить більше половини валового виробництва аграрної продукції. У статті здійснена оцінка розвитку, динаміки обсягів та ефективності рослинницького господарства України. Обґрунтовано, що у державній економічній політиці, забезпечення ефективного розвитку галузі рослинництва є умовою не тільки забезпечення продовольчої безпеки, але і формування потужного експортного потенціалу. У статті проаналізована динаміка: посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні, їх урожайність та обсяги виробництва; середніх цін реалізації та рентабельності основної сільськогосподарської продукції рослинництва. Здійснена розробка теоретичних, і практичних рекомендацій щодо удосконалення механізму функціонування галузі рослинництва в Україні та підвищення її ефективності на основі інновацій, органічного землеробства.

Ключові слова: рослинництво, зернові, соняшник, урожайність, ефективність, інтенсифікація, інновації, органічне землеробство.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України – мегапотужний сегмент виробництва, що визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень та якість життя населення, забезпечення населення країни продуктами харчування та відповідною сировиною. Рослинництво, в свою чергу є комплексною галуззю сільського господарства, а її продукція становить більше половини валового виробництва аграрної продукції. Рослинництво є ключовою визначальною складовою у розвитку інших галузей, особливо тваринництва, оскільки забезпечує його кормами. Цей сектор економіки об'єднує велику кількість галузей, що мають економічні, технологічні та організаційні зв'язки. У державній економічній політиці, забезпечення ефективного розвитку галузі рослинництва є умовою не тільки забезпечення продовольчої безпеки, але і формування потужного експортного потенціалу. Протягом останніх років основні позиції українського експорту залишилися майже незмінними і серед них

лідуючі позиції займає продукція рослинництва – у структурі товарного експорту у 2016 р. переважали чорні метали – 19,9 % від загального обсягу експорту, зернові культури – 16,7 %, жири та олії тваринного або рослинного походження – 10,9 %, електричні машини – 5,7 %, руди, шлак і зола – 5,4 %, механічні машини – 4,3 % та насіння і плоди олійних рослин – 4,2 % [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах присвячені наукові праці низки вітчизняних учених, оскільки саме ця галузь є визначальною у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Основою всього сільськогосподарського виробництва є зернове господарство країни, що формує продовольчий фонд, забезпечує тваринництво фуражним зерном, створює резервні державні запаси зерна, формує певну частку експорту [2].

Україна є великим світовим виробником та експортером насіння соняшнику і продуктів його переробки. Соняшник є основною олійною культурою в Україні, яка порівняно з іншими дає найбільше олії з одиниці площі. Олія широко використовується для виготовлення маргарину, консервів, хлібних і кондитерських виробів, а також застосовується у миловарній, лакофарбовій та інших галузях промисловості. При переробці насіння, крім олії, одержують макуху або шрот, які є цінним кормом у тваринництві [4]. Також Україна має всі шанси стати одним з головних виробників цукру в Європі та світі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є оцінка розвитку, обсягів та ефективності рослинницького господарства України, розробка теоретичних, і практичних рекомендацій щодо удосконалення механізму функціонування галузі рослинництва в Україні та підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу досліджень. В Україні вирощують три основні групи сільськогосподарських культур – зернові, технічні та кормові. Незначну частину площ займають ефіроолійні та лікарські культури. Серед зернових і зернобобових головними є пшениця, ячмінь, кукурудза, овес, жито, просо, гречка, горох, менші або незначні площі займають сорго, соя, чина, нут, квасоля, сочевиця та деякі ін. З технічних культур вирощують цукрові буряки і соняшник, льон, коноплі, ріпак, тютюн і махорку. Найбільша за кількістю рослин є група кормових культур. Це багаторічні й однорічні трави, кукурудза, сорго, хрестоцвіті, корене- та бульбоплоди, баштанні й деякі ін. Ці основні групи польових культур вирощують в усіх зонах, проте співвідношення площ їх посіву неоднакове. Сучасна концепція розвитку галузі рослинництва передбачає

техніко-технологічне та моральне оновлення всіх галузей і складових, удосконалення організаційно-економічних і технологічних зв'язків між ними, їх збалансований розвиток, кооперування та інтеграцію виробництва, використання інноваційних технологій, розширення асортименту і підвищення якості продукції, оптимізацію витрат на виробництво, удосконалення цінової конкуренції, підвищення економічної ефективності її виробництва.

Динаміка посівних площ основних сільськогосподарських культур з 2005 р. по 2016 р. в Україні ще раз підтверджує тенденцію до прагнення вітчизняного виробника максимізацію прибутку через вирощування основних прибуткових культур – пшениці, кукурудзи та соняшнику (табл. 1).

1. Динаміка посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні, 2005-2016 рр.

Роки	Посівні площі основних сільськогосподарських культур, тис. га					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві відкритого ґрунту	культури кормові
2005	15005	652	3743	1514	465	3738
2006	14515	815	3964	1464	469	3277
2007	15115	610	3604	1453	451	3028
2008	15636	380	4306	1413	458	2752
2009	15837	322	4232	1409	451	2658
2010	15090	501	4572	1408	462	2599
2011	15724	532	4739	1439	498	2477
2012	15449	458	5194	1440	494	2475
2013	16210	280	5051	1388	483	2289
2014 ¹	14801	331	5257	1348	463	2101
2015 ¹	14739	237	5105	1291	440	1990
2016 ¹	14401	292	6073	1312	442	1932
2016 р. до 2005 р., %	96,0	44,8	162,2	86,7	95,1	51,7
Структура, 2005 р., %	59,7	2,6	14,9	6,0	1,9	14,9
Структура, 2016 р., %	58,9	1,2	24,8	5,4	1,8	7,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано на підставі [5]

За період 2005-2016 рр., площі посіву зернових та зернобобових культур залишаються майже стабільними (зменшилися на 4 %) та складають 14,4 млн га у 2016 р. Посівна площа соняшнику збільшилась у 1,6 рази та складає 6,07 млн га. Площі посіву цукрових буряків скоротились більше ніж у двічі (на 45,2 %) та складають всього 292 тис. га. Несуттєво зменшилися посівні площі картоплі та овочів відкритого ґрунту – відповідно на 12,3 % та 4,9 %. Негативним моментом є скорочення майже вдвічі посівних площ кормових культур – підприємства все частіше надають перевагу рослинництву, а тваринництва намагаються позбутись. Сучасному аграрному виробнику вигідніше витратити кошти на посів кукурудзи чи соняшнику, ані ж розводити худобу та вирощувати кормові культури. Структура посівних площ знову ж таки вказує на привабливість соняшнику – його питома вага у структурі посіві змінилась з 14,9 % у 2005 р. до 24,8 % у 2016 р., а вага кормових культур зменшилися з 15 % до 8 %.

Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні за досліджуваний період має позитивну динаміку (табл. 2).

2. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні, 2005-2016 рр.

Роки	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання					
	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні ²
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2006	24,1	285	13,6	133	171	45
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9
2013	39,9	399	21,7	160	200	103,5
2014 ³	43,7	477	19,4	176	208	95,2
2015 ³	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016 ³	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2016 р. до 2005 р., %	177,3	194,4	175,0	129,7	134,4	160,0

¹ У масі після доробки

² З площі насаджень у плодоносному віці

³ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: розраховано на підставі [5]

По всіх видах продукції рослинництва урожайність збільшилась – найбільше зростає урожайність цукрових буряків – майже вдвічі, зернових та соняшнику – більше ніж у 1,7 рази, картоплі та овочів – на 30 %.

У складі найважливіших чинників, які впливають на розмір валового доходу та прибутку від продажу товарної продукції та яким може управляти підприємство, є зміна обсягу виробництва й продажу продукції. Відповідно до площ посіву та урожайності культур змінились обсяги виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (табл. 3).

3. Динаміка виробництва основних видів продукції рослинництва в Україні, 2005-2016 рр.

Роки	Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції рослинництва, тис. т					
	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690
2006	34258	22421	5324	19467	8058	1114
2007	29295	16978	4174	19102	6835	1470
2008	53290	13438	6526	19545	7965	1504
2009	46028	10068	6364	19666	8341	1618
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2011	56747	18740	8671	24248	9833	1896
2012	46216	18439	8387	23250	10017	2009
2013	63051	10789	11051	22259	9873	2295
2014 ²	63859	15734	10134	23693	9638	1999
2015 ²	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016 ²	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2016 р. до 2005 р., %	173,8	90,6	289,6	111,8	129,1	118,8

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано на підставі [5]

Найбільше зросли обсяги виробництва соняшнику – майже втричі та становили у 2016 р. 13,6 млн т, обсяги виробництва зерна зросли на 73,8 % та склали 66 млн. т за останній рік. Скоротились за досліджуваний період лише обсяги виробництва цукрових буряків – майже на 20 %. Як позитивне, слід відмітити нарощування обсягів виробництва картоплі та овочів відповідно на 12 % та 29 % разом із скороченням їх площ посіву, що свідчить про зростання обсягів виробництва за рахунок інтенсивного фактора – урожайності. Проте, слід зазначити, що сучасний виробник досить часто як основний чинник збільшення валового збору основних сільськогосподарських культур використовує не збільшення посівних площ та урожайності, а кількість застосованих мінеральних добрив, що негативно відбивається на якості продовольства.

Основним вагомим чинником, що безпосередньо впливає на величину валового доходу та прибутку господарюючого суб'єкту від продажу продукції, є рівень застосовуваних цін (табл. 4).

4. Динаміка середніх цін реалізації продукції сільськогосподарського господарства, 2005-2016 рр., грн за т

Роки	Культури зернові та зернобобові	Насіння культур олійних	Буряк цукровий фабричний	Картопля	Культури овочеві	Культури плодові та ягідні
2005	417,8	981,5	177,0	685,2	1462,1	987,8
2006	515,2	1007,5	186,0	1070,3	1547,4	1446,1
2007	833,5	1866,8	157,6	1032,0	1995,4	1528,4
2008	778,6	1734,6	218,9	1154,3	2059,9	1877,4
2009	799,0	2086,2	409,9	1298,6	1790,0	1892,4
2010	1120,9	2942,6	478,5	2131,0	2551,6	2419,8
2011	1374,2	3312,0	516,0	2032,8	2139,1	3175,9
2012	1547,1	3584,0	426,8	1139,6	1956,6	2707,1
2013	1299,8	3087,5	397,8	1860,9	2354,0	3010,8
2014 ²	1801,4	4062,8	494,2	2173,6	2514,3	2429,1
2015 ²	2912,1	7531,5	788,6	2436,3	3903,4	5894,5
2016 ²	3414,0	8656,1	848,6	2631,8	3924,2	5863,8
2016 р. до 2005 р., раз	8,2	8,8	4,8	3,8	2,7	5,9

¹ Без ПДВ, дотацій, транспортних, експедиційних та накладних витрат; за 1996-2011рр. – з урахуванням дотацій

² Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано на підставі [5]

Знову ж таки рівень цін вказує на економічні переваги вирощування зернових та соняшнику – за 2005-2016 рр. ціни на них зросли відповідно у 8,2 та 8,8 рази. На другому місці по зростанню – у 6 раз зросли ціни на культури плодови та ягідні, найповільніше зросли ціни на овочі – у 2,7 рази та картоплю – у 3,8 рази. Рівень вільних цін та умови їх лібералізації встановлюється самими підприємствами залежно від конкурентоспроможності реалізованої продукції, попиту й пропозиції на неї. Тому підприємство, через встановлену ним ціну, впливає на прибуток, отриманий від продажу продукції. З іншого боку, чинниками, що впливають на величину прибутку суб'єкта господарювання в сільському господарстві, які залежать від зовнішніх умов виступають державні регульовані ціни, ціни на продукцію підприємств-монополістів.

Найвищу рентабельність мали сільськогосподарські виробники по виробництву насіння соняшнику – 63 %, зерна – 37,8 %, цукрових буряків – 24,3 % (табл. 5).

5. Динаміка рентабельності основної сільськогосподарської продукції рослинництва в Україні, 2005-2016 рр.

Роки	Рівень рентабельності продукції рослинництва, %				
	зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту
2005	3,1	24,3	4,8	17,8	16,1
2006	7,4	20,7	11,1	56,2	14,8
2007	28,7	75,9	-11,1	24,7	14,1
2008	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1
2009	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1
2010	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5
2011	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9
2012	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8
2013	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0
2014 ²	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7
2015 ²	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5
2016 ²	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7
2016 р. до 2005 р., +,	34,7	38,7	19,5	-21,0	3,6

-					
---	--	--	--	--	--

Джерело: розраховано на підставі [5]

Овочі відкритого ґрунту мають невисокий рівень рентабельності – всього 3,6 %, збитковим було виробництво картоплі на рівні 3,2 %.

Висновки. Незважаючи на позитивні аспекти розвитку рослинництва України існує і низка проблем, які перешкоджають його ефективному функціонуванню та вимагають першочергового вирішення. Сучасне рослинництво вимагає ефективних рішень, а головний шлях – це збереження структури ґрунту та поліпшення його фізичних та фізико-механічних властивостей. Будь-яка людина, хто пов’язана з сільським господарством, скаже, що потрібно чергувати культури, щоб не допустити виснаження землі. Від правильного планування та прогнозування рівня врожайності прямо залежить собівартість та рентабельність та ін. Проте, як свідчать проведені дослідження більшість аграріїв зупиняються на вирощуванні 2-3 рентабельних культур, змінюючи їх одна одною роками.

Особливе значення мають фактори зниження витрат та підвищення урожайності: впровадження прогресивних систем землеробства, науково-обґрунтованих сівозмін і передової технології виробництва; послідовна інтенсифікація виробництва шляхом раціональної хімізації і докорінного поліпшення землі; впровадження у виробництво кращих сортів сільськогосподарських культур, дотримання всіх вимог агротехніки; удосконалення галузевої структури підприємств з орієнтацією на вимоги ринку, досягнення при цьому раціональної концентрації виробництва, що забезпечує краще використання ресурсів, більш швидке запровадження досягнень науки, техніки, передової практики.

Сучасний світ досягає досконалості через інновації, а сучасні технології є частиною щоденного життя в сільському господарстві. Інформаційні технології в АПК мають актуальне значення, що передбачає їх інтенсивне впровадження. Розвиток підприємств і об’єднань сільського господарства, агросервісних формувань забезпечується шляхом застосування засобів оргтехніки і зв’язку, за рахунок інформатизації знарядь праці, створення автоматизованих робочих місць та інформаційних систем галузевих і функціональних спеціалістів (фермера, бухгалтера, економіста, агронома, зоотехніка, механіка, землевпорядника та ін.), інформаційною основою яких є агротехнологічне планування, витратно-ціновий аналіз, система фінансового і управлінського обліку з організацією передачі інформації між робочими місцями. Процес впровадження ІТ повинен здійснюватись поетапно: перший етап

передбачає створення АРМ фахівців усіх профілів, на другому – проводиться об'єднання АРМ управлінців у локальні комп'ютерні мережі. Третій етап об'єднує локальні мережі відомчого або регіонального органу з локальними інформаційними мережами підприємств, які належать до даної галузі або розташовані в даному регіоні, з використанням Internet.

Разом із досягненням високої інтенсивності використання родючості ґрунтів, урожайності сортів, технічної оптимізації робочих процесів обов'язковою складовою повинні бути заходи щодо збереження довкілля, моніторингу та діагностики органічного землеробства. Реструктуризація ринку продовольства в Україні вже почалась. Це означає потенціал зростання для виробників, орієнтованих на органічну продукцію. В умовах, коли під потреби органічного виробництва залучено менше 2 % наявних у сільськогосподарських підприємств угідь потенціал розвитку вважається доволі значним [3].

Для України розвиток органічного землеробства є актуальним ще й в силу можливості отримання сільськими жителями додаткових доходів від зеленого туризму. Основний міф, який зупиняє українців купувати органіку – стереотип, що органіка – дорого. Але, як кажуть фахівці, справа тут не завжди у відсутності матеріальних можливостей у людей, а в тому, що українці звикли економити на здоров'ї. Нерідко на продуктових полицях вибір припадає не на те, що дійсно корисно, а на те, що дешевше і більше, на те, що перевірено або особисто, або родичем або сусідом. Також відіграє свою роль відома риса нашого менталітету, коли людина боїться прийняття нового і відходження від звичного способу життя. Органічне сільське господарство є більш вигідним для цілої низки екологічних аспектів. Це стосується біологічного різноманіття та ландшафту, ґрунту, води, клімату та повітря, а також споживання енергії. Коротко кажучи, «органік» – є кращим для людей, тварин та навколишнього середовища [1].

Під час розробки бізнес-плану та обґрунтування економічної ефективності переходу господарств на органічний спосіб землекористування слід враховувати витрати на проведення аудиту земельної ділянки та лабораторних досліджень визначення якісних показників ґрунтів, на стабілізаційний період, якщо результати аудиту свідчать про його доцільність на перехідний період тривалістю від 2 до 3 років, сертифікацію земельної ділянки, витрати на сертифіковані насіння, добрива, засоби захисту та інші необхідні складові для вирощування органічних культур, вартість органічної культури чи продукції з неї, на ринку країни чи регіону, де планується реалізація та витрати на щорічну сертифікацію [6].

Бібліографічний список: 1. Білик Р. Органічне скотарство – функціональна модель стратегії /сучасного розвитку аграрного сектору України / Руслан Білик // Агроеліта: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroprod.biz/2015/02/10/orhanichne-skotarstvo-funktsionalna-model-stratehiji-suchasnoho-rozvytku-ahrrarneho-sektoru-ukrajiny>.
2. Лавринчук О.В. Перспективи розвитку зерна України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/perspektivi-rozvitku-rinku-zerna-ukraini.html>. 3. Литвинов А.І. Органічна продукція: проблеми ринку і перспективи для виробників / А.І. Литвинов // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки» – № 1. – 2017. – С.78-89.
4. Маслак О. Сучасні тенденції ринку соняшнику / Олександр Маслак // Агробізнес сьогодні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/609-suchasni-tendentsiirynku-soniashnyku.html>. 5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Слива Ю. Як перейти на органічне землеробство? / Юлія Слива // Агробізнес сьогодні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ideii-i-trendy/5221-iaak-pereity-na-organichnezemlerobstvo.html>.

Т.В. Дядык, С.В. Писаренко. Объемы и эффективность производства основной продукции растениеводства в Украине. Растениеводство является комплексной отраслью сельского хозяйства, а ее продукция составляет более половины валового производства аграрной продукции. В статье осуществлена оценка развития, динамики объемов и эффективности растениеводческого хозяйства Украины. Обосновано, что в государственной экономической политике, обеспечения эффективного развития отрасли растениеводства является условием не только обеспечение продовольственной безопасности, но и формирование мощного экспортного потенциала. В статье проанализирована динамика: посевных площадей основных сельскохозяйственных культур в Украине, их урожайность и объемы производства; средних цен реализации и рентабельности основной сельскохозяйственной продукции растениеводства. Осуществлена разработка теоретических и практических рекомендаций по совершенствованию механизма функционирования отрасли растениеводства в Украине и повышение ее эффективности на основе инноваций, органического земледелия.

Ключевые слова: растениеводство, зерновые, подсолнечник, урожайность, эффективность, интенсификация, инновации, органическое земледелие.

T.V. Diadyk, S.V. Pisarenko. The volume and efficiency of production of main plant products in Ukraine. The subject of the research in the article is a combination of theoretical and practical problems of ensuring the efficiency of the main plant production in Ukraine. The purpose of the study is the evaluation of development, scope and effectiveness of vegetable farms in Ukraine, development of theoretical and practical recommendations for improvement of crop production functioning mechanism in Ukraine and increase its effectiveness. We used standard methods of economic research: dialectic, analysis and systematization, scientific abstraction, logic.

The article made the assessment development, dynamics of volume and efficiency of vegetable farms. Grounded in State economic policy, ensuring the effective development of crop production is a condition not only food security but also the formation of a strong export potential. The article analyzed Dynamics: rapeseed staple crops in Ukraine, their productivity and production volumes; the average price of sale and profitability of primary agricultural production crop production. Found that the dynamics of rapeseed main agricultural Ukraine confirms the tendency to longing for the domestic manufacturer profit due to cultivation of major lucrative crops-wheat, corn and sunflower. The negative point is the reduction of almost twice the planted acreage of forage crops-enterprises increasingly prefer to crop production and animal husbandry are trying to get rid of.

Completed development of theoretical and practical recommendations for improvement of the mechanism of functioning of crop production and increase its efficiency: introduction of advanced systems of agriculture. science-based crop rotations and advanced production technology; the consistent intensification of production through rational chemistry and radical improvement of land; production of the best varieties of agricultural crops, complying with all the requirements of agricultural technology; improvement of sectoral structure of enterprises with focus on the requirements of the market, while achieving a rational concentration of production, which provides better use of resources, more rapid introduction of achievements in science, technology, and best practices.

Key words: crop production, grain crops, sunflower, productivity, efficiency, intensification, innovation, organic farming.

Стаття надійшла до редакції: 02.11.2017 р.